

ISTVÁN NYOMÁRKAY
(Budimpešta)

SRPSKI PREVOD MAĐARSKE GRAMATIKE IMREA SZALAYJA

1. Regulisana i onodobnoj metodici odgovarajuća nastava nemačkog jezika u Austrijskoj monarhiji započeta je krajem 18. veka, za vladavine Marije Terezije. Uveden je u školsku upotrebu udžbenik *Anleitung zur deutschen Sprachlehre* (kasnije: *Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre*, u više izdanja i prevoda), koji je bio preveden na jezike naroda Monarhije. Poznate su mu brojne adaptacije i na latinskom. Izvori spomenute gramatike bila su Gottschedova dela, u prvom redu *Kern der deutschen Sprachkunst*. Prema *Anleitungu* su kasnije redigovane i gramatike na različitim maternjim jezicima naroda Monarhije. (Opširnije o svemu tome usp. Nyomárkay: *A bécsi grammatikák és a közép-kelet európai nyelvtanok 'Bečke grammatike i srednjoevropski jezični udžbenici I.* Magyar Nyelvőr 122/ 1998 / 184-189; za opštu orijentaciju još: Helmut Keipert: *Die „Wiener Anleitung“ in der slavischen Grammatikographie des ausgehenden 18. Jahrhunderts.* ZSIPh 51 / 1991/, 21-59; Vuk Karadžić und Avram Mrazović. *Zu den Quellen der Pismenica serbskoga jezika.* ZSIPh 52 /1992/, 104-127; Panholzer, Johann: *Ignaz Felbigers Methodenbuch... bearbeitet und mit Erläuterungen versehen von Johann Panholzer... Freiburg in Breisgau.* 1892.; I. Nyomárkay: *A bécsi grammatikák és a közép-európai nyelvtanok 'Bečke grammatike i srednjoevropski jezični udžbenici II.* Magyar Nyelvőr 122 /1998/, 451-458; isti III. Magyar Nyelvőr 123 / 1999/, 59-78.)

Na ovu bečku gramatiku su se oslanjali neki mađarski, hrvatski, srpski, slovački i slovenački gramatičari u formiranju okvira jezičkog opisa, u podeli same gramatike, u definicijama i, često, i u primerima. U pogledu školskih gramatika nemačkog jezika za Mađare najznačajnije su sledeće adaptacije *Anleitungu*: *Compendiosa linguae germanicae Grammatica, in usum potissimum Ungarorum, germanice discere volentium excerpta e Grammatica D. Profess. Gottsched. Claudiopoli* (mađ. Kolozsvár, rum. Cluj- Napoca, I. Ny.) 1769 i mađ. prevod A 'Német Nyelvnek Meg-

Tanulására való Könnyű és Helyes Intézet A 'Magyar Nemzeti Iskoláknak Számára'. Budán 1781 'Lako i ispravno sredstvo za učenje nemačkog jezika za mađarske nacionalne škole'. U Budimu 1781), i adaptacija Fr. Ant. Schlögela: *Grammatica germanica... Posonii 1787.*)

2. Uticaj bečke gramatike, njenih adaptacija i prevoda, dakle, dokaziv je u nekim kasnijim školskim udžbenicima. Za opisivanje maternjeg jezika koristi se strani (latinsko-nemački) model. Prema tom modelu je napisana u naslovu spomenuta gramatika: Szalay Imre: *A magyar nyelvtudomány rövid foglalatja* 'Sažetak mađarske gramatike', koja je bila prevedena osim na srpski i na slovenački (vendski), rumunski i nemački (v. *Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777–1848*. Pulbié par Péter Király, Budapest 1983. Index librorum selectorum in *Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777–1848 Impressorum*). Za prevod ove mađarske gramatike posebni podstrek je 8. paragraf Zakona iz g. 1830. koji je „zahtevao od svakog sveštenika, javnog činovnika, nastavnika, trgovca, građanina, stanovnika znanje državnog, odosno mađarskog jezika” („amelynek értelmében minden Paptól, köztisztviselőtől, Tanítótól, Kereskedőtől, Polgártól és lakostól a magyar, nyelvnek, a hazai nyelv tudása megkivántatik”) i to uz strogu stavku da od početka 1834. godine niko ne može stupiti u državnu službu bez poznavanja državnog jezika” (és pedig azzal a szoros kitéttel, hogy 1834-ik esztendőtol kezdve senki se nyerhessen közhivatalt aki a hazai nyelvben járatlan”, Bércics J, Előbeszéd 'Predgovor'). Zakonski proširena važnost upotrebe mađarskog jezika je podstakla Jovana Berića (Bércics János), direktora neujedinjenih nacionalnih škola i pisca više dela lepe književnosti na srpskom jeziku (v. Szinnyei J.: *Magyar írók élete és munkái* 'Život i radovi mađarskih pisaca'; Enciklopedija Jugoslavije), da prevede na srpski Szalayjevu gramatiku i da je opskrbi i objašnjenjima neophodnim za Srbe. Srpski prevod je napravljen na osnovi petog „poboljšanog” izdanja mađarskog udžbenika i izdanja u Pešti g. 1833.

3. Gramatika Jovana Berića, *Мађарско-сербска граммати́ка* deli se na tri dela. Prvi deo je sama gramatika, tj. prevod Szalayjevog dela uz objašnjenja, drugi deo čini zbirka zadataka sastavljena od dvadeset i jednog teksta koji potiču iz gramatike Jožefa Martona (Márton József), *Praktische ungarische Spachlehre* (Wien 1810), treći deo je rečnik (tárocska, zapr, 'l mali rečnik') sastavljen od 4856 odrednica. U Šalajevoj gramatici, pa tako i u Berićeovom prevodu, lako je приметljiv uticaj Anleitunga, za koji je karakteristična podela gramatike na pet poglavlja:

- I. Die Rechtsprechung oder Rechtlesung,
- II. Die Tonmessung,
- III. Die Rechtschreibung,

IV. Die Wortforschung oder Wortänderung,

V. Die Wortfügung.

Ova podela, kao što je već rečeno, zasniva se na Gottschedovim gramatikama, nju, u suštini, prate i mađarske gramatike pisane na stranim jezicima (nemačkom i latinskom) sa kraja 18. i početka 19. veka, kao što su gramatike Geoga Szallera (Szaller György) (Požun 1793) i gramatika Jánosa Farkaša (Farkas János) koja je izašla u Beču g. 1816, prerađena od Jožefa Martona (Márton József) i Pavla Szlemenicsa (Szlemenics Pál). Ova je podela neposredan uzor za Szalayjevu i, naravno, za Berićeve gramatiku:

I. A helyes kimondásról és írásról Pravilno proiznošenje

II. A szónyomozásról Slovoispytanie (Hudožnoslovie Ethymologia)

III. A szókötesről Slovosloženie (Syntaxis)

Trojna podela sadrži u sebi svih pet delova bečke gramatike.

Ona je karakteristična za najveći broj gramatika, među njima za Lanosovićevu „slavonsku” (*Anleitung zur slavonischen Sprachlehre*; Wien 1795). Da bi se pokazao spomenuti strani uzor i u grupisanju i određivanju vrsta reči, prikazaću definiciju člana (artikla). Član uzrokuje probleme za adaptacije jer njega nema u latinskom, strogo određenu funkciju ima u nemačkom, ne postoji u srpskom i hrvatskom, niti u mađarskom. Osim toga, u mađarskom nema ni gramatičkog roda. Lanosović jednostavno izostavlja član iz inače tradicionalne podele vrsta reči. Szalay ga zadržava i određuje njegovu funkciju u prikazivanju i određivanju. Prikaz, odnosno interpretacija člana pruža sledeću sliku:

<i>Compendiosa</i>	<i>Verb.Anleitung</i>	<i>Schlögel</i>	<i>Gram. iz 1781</i>
Das Geschlechtswort ist ein abänderliches Theil Der Rede, welcher den nenn wörtern vorgesetzt, und mit ihnen abgeändert wird. Es zeigt zugleich aber auch an, wessen Geschlechtes ein Nennwort sei	Articulus est duplex: Unus quo utimur, cum de re indefinite loquimur ... Alter, quo utimur, dum rem quasi indigitamus	Articulus est declinabilis pars orationis quae nominibus praeponitur cum illis declinatur, simul quae indicat cujus generis nomen est.	A német jegyző szó az a változható része a beszédnek melly a Nevek eleibe tetődik és azokkal együtt másoltatik. De egyszersmind a Nevezetnek nemét is kijelenti

Szalay

A névmutató olyan szó, a beszédben, melly a főnév eleibe tétetvén, azt mintegy megmutatja, s kijelenti, p.o. add ide a pálczámat

Szaller Gy.

Die Ungarn haben zwei Geschlechtswörter: das be stimmte azder d.d. und unbestimmte egy eine, ein ein.

Bérics

Častica je takova rečъ koja se pred imenemъ suščestvitelnimъ polaže, i koja ono isto ime pokazuje i izvēstno ga opredēljava: n.p. add ide a pálczámat.. ona u mađarskomъ jazyku nikakav rodъ ne označava.

Farkas J.

In der deutschen Sprache zeigt der Artikel auch das geschlecht an diese Eigenschaft besitzt der ungarische Artikel nicht, weil im Ungarischen die Hauptwortel kein Geschlecht haben.

A Bečka gramatika govori o dvojakoј funkciji člana: prva je morfološka, tj. njegovo morfološko ponašanje, menjanje zajedno s imenicom: druga je semantička, tj. upućivanje na gramatički rod. Tom definicijom slaže se Schlögelova i naravno, mađarski prevod Verb. Anleitunga. Latin-ska adaptacija, valjda s obzirom na to što je napravljena za Mađare, funkciju ukazivanja na gramatički rod uopšte i ne spominje. Interesantno je da Szalay zadržava tu vrstu reči, stvarajući mađarski izraz *névmutató* 'ukazatelj na ime'. Formalno se to uklapa u nemački sistem, ali je funkcija „ukazatelja” samo ukazivanje, određivanje.

Bérics koristi termin častica i odmah dodaje, sigurno za one o kojima pretpostavlja da poznaju nemačke gramatike, da u mađarskom častica „nikakav rod ne označava”. Istu primedbu nalazimo i u prerađenoj verziji Farkašove gramatike, dok Gy. Szaller, iako govori rečima za označavanje roda (Geschlechtswörter) o toј funkciji ne kaže ništa, govori samo o njihovoj ulozi u označavanju određenosti.

Navedenim kratkim primerima hteo sam tek ukazati na polaznu tvrdnju, na to, naime, da su nemački jezični udžbenici uticali na gramatiko-grafiju naroda nekadašnje Monarhije i na to kako je težak zadatak gramatičarima da se oslobode onih delova klasične tradicije koji se ne slažu sa vlastitim jezikom, tj. da razviju svoj model i svoj metajezik za opisivanje maternjeg jezika. Gramatike se mogu istraživati, prirodno, i s drugih gledišta, npr. s gledišta terminologije, ali je ipak poučnije posmatrati međusobne uticaje u koncepciji prema kojoj se prezentiraju jezične pojave. Ne smemo zaboraviti ni to da su ova dela naučne gramatike već napisana sa izrazito praktičnim ciljem.